

Fyliuk G. M. Economic theory and economic policy in Ukraine: relative apartness.

The paper analyzes interrelation between economic theory and government economic policy. The apartness of economic theory and government economic policy in Ukraine is proved. Main reasons of such apartness are exposed.

Keywords: *economic theory, economic policy, economic theory functions, social-and-economic development, information asymmetry.*

УДК 339.13:33.01

Лагутін В. Д.

Київський національний торговельно-економічний університет

РИНКОВО-КОНКУРЕНТНІ ВІДНОСИНИ В ПРЕДМЕТІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті розглядається сутність та цільове спрямування ринково-конкурентних відносин у контексті їх місце предметі економічної теорії. Розкриваються сучасні теоретико-методологічні засади дослідження механізмів ринку і конкуренції.

Ключові слова: *ринок, конкуренція, ринково-конкурентні відносини, ринкова влада.*

Ускладнення економічного змісту глобального і національного розвитку закономірно призводять до трансформації предмету економічної теорії. Проте будь-яке ускладнення економіки не означає безмежності предметної області економічної теорії. Розпливчастість предмету економічної теорії призводить до нестійкості понятійно-категоріальної бази дослідження, зменшує методологічний потенціал нашої науки.

Центральним пунктом предмету сучасної економічної теорії виступають ринково-конкурентні відносини. У цьому плані очевидно, що саме мейнстрім економічної теорії найбільш повно відображає реальності сучасного розвинутого ринкового господарства.

Самі ринково-конкурентні відносини не залишаються незмінними, вони постійно розвиваються і ускладнюються. Ринково-конкурентні відносини пройшли складний історичний шлях розвитку: від найпростіших форм в період зародження капіталістичного господарства до новітніх ефективних механізмів ринку й конкуренції в умовах сучасної глобальної економіки.

У вітчизняній економічній літературі недостатньо уваги приділяється дослідженню ринково-конкурентних відносин. До сих пір дослідження ринкових механізмів і конкуренції вважається чимось другорядним і неважливим. Цей напрямок економіко-теоретичних досліджень часто-густо стикається з необґрунтованою критикою як прояв так званого ринкового фундаменталізму[1, с. 68], що не можна вважати коректним і правильним.

Основна мета цієї статті полягає у цілісному розгляді ринково-конкурентних відносин як ключової складової предмету економічної теорії.

Новітні соціально-економічні трансформації гостро поставили питання концептуального осмислення меж предмету сучасної економічної теорії. Нові соціально-економічні реалії безумовно потребують й нових підходів, методів і

прийомів наукових досліджень економічних відносин, які мають місце на ринку. Комплексне розуміння ринку передбачає його аналітично-прогностичне вивчення як багатомірного масиву взаємозв'язків різноманітних складових. Поза цілісним концептуально-теоретичним розумінням ролі і місця ринку у макро-і мікроекономічних процесах, будь-які теоретичні розробки проблем функціонування і розвитку національної економіки стають чисто декларативними.

Ринок – це система структурних компонентів і сукупність інституцій у сфері товарного обігу, які опосередковують взаємовідносини між виробниками-продавцями і споживачами-покупцями. Як зазначає А. С. Гальчинський, саме ринок виступає в економіці як осередок розуму, як живий організм, що відрізняється високою адаптивністю, здатністю не тільки накопичувати інформацію, а й адекватно реагувати на її флуктуації, самовдосконалюватися. Проте не можна погодитися з ідеєю цього відомого українського економіста про те, що під впливом економічних трансформацій ринок ніби то роздвоюється: на рівні традиційної економіки продовжують діяти механізми конкурентного ринку, а нова економіка, що формується все більше демонструє функціональну неадекватність ринку і конкуренції [2, с. 15]. Вважаємо, що ринок в рамках сучасної економічної системи є єдиним. Не можуть одночасно, або паралельно, існувати його різні функціональні моделі.

Ринковий механізм розподілу і використання ресурсів є унікальною системою інформаційних можливостей. На ринку всі ресурси внаслідок панування приватної власності персоніфіковані, тому реалізація того чи іншого інтересу означає фактично економічну реалізацію тієї чи іншої форми власності. Стандартний механізм такого процесу – конкуренція, яка в кінцевому підсумку веде до підвищення ефективності ринку.

Економічна теорія сьогодні не може не досліджувати закономірності розвитку ринку на основі принципів самоорганізації, розуміння тенденцій саморозвитку ринку як сукупності взаємодії його структурних рівнів і компонентів, що передбачає аналіз трансформаційного потенціалу ринку як складової наявної економічної системи.

Сучасний ринок, безумовно, є складною, нерівноважною (дисипативною) системою. З точки зору онтологічного змісту, на місце принципів механічного детермінізму, щодо розуміння сутності ринку і конкуренції приходять ідеї ймовірнісного детермінізму, системності, нелінійності та еволюціонізму.

Принципово важливою є оцінка ринково-конкурентних відносин з точки зору їх ефективності. Ефективним є той ринок, який демонструє свою спроможність до диверсифікації потоків капіталу та забезпечення їх перетікання в найбільш перспективні види економічної діяльності, що стимулюють внутрішнє виробництво і експорт, а не попит на імпорتنі товари.

Ринок у контексті його ефективності є важливим об'єктом дослідження сучасної економічної теорії. Якщо в неокласичній концепції ефективність ринку визначається максимізацією корисності індивіда, можливістю укладення взаємовигідних контрактів і рівним доступом до інформації, яка міститься у ринкових цінах товарів, то інституціоналісти вважають, що ефективність ринку і вигідність укладення ринкових контрактів залежить від того, наскільки дієво працюють інститути – правила регулювання ринку, правові основи економіки та ін. Неокласики підкреслюють, що ефективність ринку забезпечується завдяки контрактам, які дозволяють ринковим

суб'єктам максимізувати свою корисність (вигоду) у процесі обміну, що знаходить відображення у ринковій ціні, яка влаштовує і продавця, і покупця. Інституціоналісти виходять з того, що існують фактичні недоліки ринку, а ринкова ефективність є наслідком впливу на ринок певних економічних та юридичних інститутів. Засновник еволюційної інституціональної теорії Й. Шумпетер розглядав ринок як процес, а конкуренцію як процедуру відкриття нових можливостей використання відомих ресурсів та інноваційного відкриття нових ресурсів [3, с. 459-463]. І. Кірцнер, досліджуючи роль підприємця в ринкових взаємодіях, писав: “В міру розгортання підприємницького процесу на ринку можуть з'являтися нові товари, можуть розроблятися продукти з новими властивостями, можуть впроваджуватися нові методи виробництва, нові форми галузевої організації, фінансування, маркетингу та управління ризиками. Всю цю безперервну активність і піднесеність ринку слід вважати наслідком безупинного процесу відкриття, з якого і складається ринок” [4, с. 30].

Ринок як найважливіший елемент генерування суспільного багатства ефективно функціонує лише за умови дієвого державного регулювання. Сучасне розуміння проблеми регулювання ринку, то воно бере свій початок з праці Дж. Стіглера “Теорія економічного регулювання”. Йдеться про динамічні зміни співвідношення між ринковим саморегулюванням і державним регулюванням, які мають як свої позитиви, так і негативи. У цьому плані Дж. Стіглер відзначав, що, “... як правило, регуляторний ресурс галузі захоплюється її представниками і працює переважно з метою максимізації вигод останніх” [5, с. 3].

Для сучасного періоду характерний тренд повернення держави в економіку, її конструктивна роль в ринковому регулюванні, поява ряду нових функцій з точки зору забезпечення антикризового державного управління. Проте цей тренд не заперечує довгострокової тенденції до посилення ролі і значення ринкового саморегулювання. Ринок, конкуренція та ринково-конкурентні відносини об'єктивно займають провідне місце в сучасній економічній системі.

Ринково-конкурентні відносини саморегулюються і конституюються структурними зв'язками, інституційними формами, владними ієрархіями і культурними конструкціями. Ринок функціонує на основі вже існуючих структур і інститутів, але як живий процес, в якому виникають ці структури і інститути унаслідок здійснення взаємодії суб'єктів ринку.

Структура ринку – це комплекс закономірних зв'язків і взаємозалежностей між складовими частинами та елементами ринку, його загальна внутрішня організація, яка відображає розвиток ринкових явищ і процесів. Інститути ринку – правила функціонування та поведінки на ринку, механізми, які забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують взаємодію між ринковими суб'єктами. Інститут у цьому контексті – це, по суті, інваріантний відносно часу механізм зниження невизначеності в поведінці ринкових суб'єктів, тобто засіб біхівеористської координації ринково-конкурентних відносин.

Дослідження структури ринку необхідно поєднувати з його інституційним аналізом, що передбачає теоретичне обґрунтування сутності ринково-конкурентних категорій пізнання форм, стадій і рівня розвитку внутрішнього ринку.

Звичайно, поняття товарного ринку більш багатше ніж поняття галузевого ринку

як статистичного агрегату, бо воно не зводиться до механічної сукупності суб'єктів господарювання, що виробляють подібний товар, але являє собою простір їх взаємного позиціонування, статусну ієрархію учасників ринку або арену їх взаємодії.

Механізм ринку є мегасистемою інформаційних можливостей. Сукупність товарних ринків спирається на вертикальні та горизонтальні засади вільного руху капіталу, яка забезпечує унікальну інформаційну місткість ринку. На жаль, на вітчизняному ринку внаслідок високого ступеня асиметрії інформації (ситуації, коли певні економічні суб'єкти мають більшу частку ринкової інформації, ніж інші) широкого поширення отримала недобросовісна конкуренція. Асиметрія ринкової інформації створює для одних учасників ринкових відносин можливість зловживати неінформованістю інших. Мають місце два основних ефекти асиметрії інформації – несприятливий (або від'ємний) відбір (*adverse selection*) і моральний збиток (*moral hazard*). На товарному ринку ефекти асиметрії інформації ведуть до негативних наслідків. Так, у цих умовах, продавці якісних товарів (як це не парадоксально) або несуть збитки, або йдуть з ринку.

Теоретичною базою наукових досліджень, пов'язаних із проблемами асиметрії інформації на ринку, є праці Нобелівських лауреатів з економіки Дж. Акерлофа [6, с. 488-500] і М. Спенса [7, с. 591-597; 8, с. 355-374], які довели, що ринки є недосконалими щодо наявності у ринкових суб'єктів повної та достовірної інформації, насамперед цінової, необхідної для ухвалення правильних рішень.

До методів зниження асиметричності інформації з боку споживачів на ринку, а отже й обмеження недобросовісної конкуренції відносяться: захист прав споживачів, відповідальність виробників та продавців за недостовірну інформацію, маркування, стандартизація якості тощо. Практично у всіх країнах діє законодавство щодо захисту прав споживачів, але завжди є можливість зробити інформаційний обмін асиметричним, і асиметрія тим більша, чим менше розвинута інституційна сфера захисту прав споживачів.

Поняття конкуренції – безсумнівно, одне з ключових в будь-якій теорії ринків [9]. Хоча в розумінні сутності конкуренції й сьогодні існують серйозні розбіжності.

Розглянемо більш детально еволюцію теоретичних поглядів щодо сутності конкуренції. Почнемо з того, що у самих економістів відсутній єдиний підхід до поняття конкуренції. У найзагальнішому вигляді їх підходи поділяються на структурні і поведінкові. Найпростіша модель конкуренції буде сформована ще в рамках класичної політичної економії і виходить з її розуміння як умови систематичного обміну, неодмінно включає велику кількість продавців і покупців даного виду товару і концентрується на відносинах між ними, не обмежуючись аналізом однієї зі сторін.

Вихідні передумови структурного підходу були розроблені в рамках неокласичної економічної теорії, яка розробила модель досконалої конкуренції. Ці ідеальні передумови були сформульовані Дж. Стіглером, який представив їх таким чином:

– велика кількість суб'єктів господарювання на ринку, внаслідок чого жодний з них не може істотно вплинути на ціну. Обмеження входу на ринок і виходу з ринку відсутні;

– продукція, що виробляється однорідною і подільною, а споживачі не віддають перевагу товарам будь-якої з фірм;

– суб'єкти ринку незалежно один від одного і являють собою безліч автономних агентів. Вони не вступають в змови і не слідуєть загальним правилам;

– представники фірм володіють повним знанням значущих ринкових факторів [10, с. 181-186].

Протягом ХХ ст. концепція досконалої конкуренції багаторазово піддавалася різнобічній критики, в тому числі і представниками самої неокласичної економічної теорії. Альтернативні моделі були запропоновані теоріями недосконалої конкуренції і монополістичної конкуренції [11; 12]. Дж. Робінсон і Е. Чемберлін передбачали можливість цінової конкуренції за допомогою обмеження обсягів виробництва та утримання цін на рівні, який свідомо перевищує граничні витрати. Було піддано ревізії положення про однорідність товарів та припущено, що ринок сегментований, а сукупність товарів гетерогенна і існує можливість нецінової конкуренції – через підвищення якості продукції, створення численних варіацій і моделей даного продукту, надання додаткових послуг, просування товару на ринку за допомогою реклами і т.д.

Представник австрійської школи Ф. Хайек запропонував динамічний підхід до конкуренції, що виходить з того, що суб'єкти ринку мають неоднакову, неповну та розрізнену інформацію про нього. Збір інформації лише передуює практичній участі в ринковому процесі, який одночасно стає для суб'єктів ринку процесом освоєння інформаційних потоків. Конкуренція в даному випадку розглядається як процес освоєння нових комбінацій обмежених ресурсів і відкриття нових ринків.

Перехід від структурного до поведінкового розуміння конкуренції означає зміну вектора економічного аналізу від визначення переважно кількості і масштабу діяльності продавців, до трактування конкуренції в значенні суперництва або змагальності. Конкуренція бачиться вже не як становище на ринку, а як боротьба за ринок. Конкуренція виникає, коли два і більше продавця борються за одного покупця, або два і більше покупців зацікавлені в придбанні товару в одного продавця. У першому випадку має місце “ринок покупця”, у другому – “ринок продавця”.

В теорії ринково-конкурентних відносин важливою є проблема ринкової влади. Однак, поняття ринкової влади само по собі є надзвичайно складним і неоднозначним. Лауреат Нобілівської премії з економіки 2014 р. Ж. Тіроль в книзі “Ринки і ринкова влада” теж не дає прямого визначення ринкової влади, вважаючи, що ринкова влада проявляється через встановлення цін вище граничних витрат [13, с. 143]. Як зазначає також один із найвідоміших представників нової інституціональної економічної теорії О. Вільямсон: “Основна проблема концепції влади полягає в тому, що вона настільки нечітко визначена, що саме поняття економічної влади насправді застосовується для пояснення практично всього, що навколо відбувається [14, с. 380].

Прикладом ринкової влади на вітчизняному ринку можуть бути непрості взаємовідносини роздрібних торговельних мереж і їх постачальників. Домінування у цих відносинах великого ритейлу може розглядатися як ринковий механізм, який протиставляється ефективній конкуренції і є проявом ринкової влади. Тут замість права домінують обов'язки, відносини підпорядкування, ресурсні маніпуляції. А. Г. Герасименко зазначає: “Ринкова влада модернізує господарський механізм на елементарному рівні, деформуючи його окремі складові з метою максимізації власної економічної ренти” [15, с. 87-88]. Одержуючи на ринку ренти, роздрібні торговельні

мережі зацікавлені в консервації такого стану ринкових відносин.

Обмеження умов конкуренції і погіршення конкурентного середовища внутрішнього ринку проявляється в зниження рівня ефективності його функціонування: алокативної (частина споживчого надлишку збільшується через зростання обсягу випуску) [16, с. 77-87], виробничої (Х-ефективності виникає як наслідок посилення мотивації суб'єктів підприємницької діяльності до зниження витрат виробництва за відсутністю конкурентного тиску) [17, с. 392-415], динамічної (розширення інноваційної активності суб'єктів підприємництва, спрямованої на оновлення технології виробництва та асортименту продукції) [18] і розподільчої (активізація конкуренції і зменшення витрат монополії на підтримку ринкової влади) [19, с. 224-232].

Підводячи підсумки, підкреслимо, що дослідження предметної області ринково-конкурентних відносин, як розкрито у статті, ґрунтується на таких передумовах як самоорганізації саморозвиток ринку, приватне підприємництво, інформаційне забезпечення, структурування механізмів, інституційна єдність, конкурентність ринків, конкурентоспроможність ринкових суб'єктів.

Безперечно те, що економічна теорія повинна дивитися уперед – прогнозувати розвиток ринку і конкуренції. У цих умовах закономірно змінюються концептуальні підходи до розуміння значущості конструктивного потенціалу сучасного ринку. Дослідження ринково-конкурентних відносин є завжди актуальним і в той же час не може отримати повного і остаточного рішення.

Використані джерела:

1. *Городецький А. Є.* Антикризове регулювання і моделі посткризового розвитку Росії / А. Є. Городецький // Економіка України. – 2013. – № 5.
2. *Гальчинський А. С.* Початки нової парадигми політичної економії. Постановка проблеми / А. С. Гальчинський // Економічна теорія. – 2012. – № 2.
3. *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер. – М. : Эксмо, 2007.
4. *Kirzner Israel M.* Discovery and the Capitalist Process / I. M. Kirzner. – Chicago : The University of Chicago Press, 1985.
5. *Stigler G.* The Theory of Economic Regulation / G. Stigler // Bell Journal of Economics and Management Science. – 1971. – Vol. 2 (Spring).
6. *Akerlof G.* The Market for “Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism / G. Akerlof // The Quarterly Journal of Economics. – 1970. – Vol. 84.
7. *Spence M.* Informational Aspects of Market Structure: An Introduction / M. Spence // The Quarterly Journal of Economics. – 1976. – Vol. 90.
8. *Spence M.* Job Market Signaling / M. Spence // The Quarterly Journal of Economics. – 1973. – Vol. 87.
9. *Авдашева С. Б.* Конкуренция и конкурентная политика / С. Б. Авдашева. – М. : ГУ ВШЭ, Экономическая школа, 2008.
10. *Stigler G. J.* Competition. In: Sills D. L. (ed.). / G. J. Stigler // The International Encyclopedia of the Social Sciences. – 1968. – Vol. 3. – N. Y. : Free Press.
11. *Робинсон Дж.* Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон – М. : Прогресс, 1986.
12. *Чемберлин Э.* Теория монополистической конкуренции: Реориентация теории стоимости / Э. Чемберлин. – М. : Экономика, 1996.
13. *Тироль Ж.* Рынки и рыночная власть: Теория организации промышленности. – В 2-х т. – Ч. 2 / Ж. Тироль. – СПб. : Экономическая школа, 2000.

14. Уильянсон О. И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация / О. И. Уильянсон. – СПб. : Лениздат; CEV Press, 1996.
15. Герасименко А. Г. Ринкова влада: джерела, масштаби, наслідки / А. Г. Герасименко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014.
16. Harberger A. C. Monopoly and Resource Allocation / A. C. Harberger // American Economic Review. – 1954. – Vol. 44. – № 2.
17. Leibenstein H. Allocative Efficiency and X-Efficiency / H. Leibenstein // The American Economic Review. – 1966. – Vol. 56. – № 3.
18. Arrow K. Economic Welfare and The Allocation of Resources for Invention / K. Arrow // The Rate and Direction of Innovative Activity : Economic and Social Factors / R. Nelson (ed.). – Princeton : Princeton University Press, 1962.
19. Tullock G. The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies and Theft / G. Tullock // Western Economic Journal. – 1967. – Vol. 5. – № 3.

Лагутин В. Д. Рыночно-конкурентные отношения в предмете экономической теории.

В статье рассматривается сущность и целевая направленность рыночно-конкурентных отношений в контексте их места в предмете экономической теории. Раскрываются современные теоретико-методологические основы исследования механизмов рынка и конкуренции.

Ключевые слова: рынок, конкуренция, рыночно-конкурентные отношения, рыночная власть.

Lagutin V. D. Market-competition relations in the subject of economic theory.

The essence and a special purpose orientation of market-competition relations are examined in the context of their place in the subject of economic theory. Modern teoretiko-methodological bases of research of mechanisms of market and competition are opened up.

Keywords: market, competition, market-competition relations, market power.

УДК: 378

Каленюк І. С.

**Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М. В. Птухи НАН України**

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

В статті розкрито сучасні виклики в розвитку вищої освіти. Виявлені основні тенденції розвитку вищої освіти: поширення її масштабів, охоплення населення вищою освітою, зростання частки населення з вищою освітою.

Ключові слова: вища освіта, глобалізація, охоплення вищою освітою, чисельність студентів, університети.

У сучасному складному глобальному середовищі відбуваються процеси, які корінним чином змінюють характер та динаміку економічних відносин та процесів. Глобалізація характеризує сучасний етап загального процесу інтернаціоналізації господарського життя, виникнення та розвитку зв'язків між національними господарствами, їх зближення та посилення взаємозалежності суб'єктів різних країн, який набуває глобального характеру та охоплює всі сфери суспільного життя. Посилення інтернаціоналізації та глобалізації справляє трансформуючий вплив на економічні умови та форми організації освітньої діяльності.